

EEN SOCIOLOGISCHE SCHETS VAN DE VRIJZINNIGHEID IN
FRANSTALIG BELGIE

Claude JAVEAU

Het is geen gemakkelijke taak voor een socioloog over de humanistische organisaties in België te spreken, vooral niet wat het Franstalig landsgedeelte betreft. De auteur schetst hier de 'kern' van een nieuwe verzuiling door mede haar historische wortels bloot te leggen. Hij richt de aandacht op de ambiguïteit die vervat ligt in de vraag naar "officiële" erkenning door de staat in een land waar het katholicisme als ideologie altijd zijn impact heeft op de meeste ethische en zelfs politieke inzichten. Enerzijds keurt de humanistische intelligentsia het opzichten van een soort 'humanistische' Kerk af en anderzijds laat het relatief gebrek aan belangstelling dat de traditioneel antiklerikale partijen ten toon spreiden ten aanzien van de humanistische aanspraken de zorg om ze te verdedigen aan de humanistische militanten over.

Het is niet gemakkelijk een fenomeen als de vrijzinnigheid, dat zich onder zoveel verschillende gedaanten voordoet, sociologisch te benaderen. Dat geldt trouwens evenzeer voor elk

gisch te benaderen. Dat geldt trouwens evenzeer voor elk religieus of geloofsverschijnsel in de breedste zin van het woord. Daar het om een geheel gaat met erg wisselende dimensies qua voorstellingen en gedragingen die men als vanzelf geneigd is op cultureel vlak te situeren, dringt een veelheid van indicatoren zich op, waarvan uiteindelijk de ene niet belangrijker blijkt te zijn dan de andere. In willekeurige volgorde noem ik er een aantal: de instellingen, de praktijken, de afgeleide politieke, economische of sociabiliteitsgedragingen, de cognitieve systemen, de maatschappelijke voorstellingen, enz. Wanneer men het heeft over religieuze fenomenen, moet men, zelfs wanneer men hun numineuze inhoud buiten beschouwing laat, bovendien rekening houden met de overschaduwende aanwezigheid van een meta-sociologische component die verwijst naar ontologische problemen, zoals de vier uitersten, goed en kwaad, de "zin van het leven", de rol van de dood in de bepaling van de (individuele of collectieve) existentiële projecten. Zelfs wanneer men dit perspectief naar de achtergrond van de analyse verschuift, zodat die zich vrijwillig beperkt tot de middelen en methoden van een "wetenschappelijke" sociologie, zullen de verschillende probleemgebieden die ik daarnet heb opgenoemd, toch het betoog, dat een zekere positieve, zo niet positivistische toon wil bewaren, als het ware "aantasten".

Deze inleidende woorden mogen beslist niet als loutere "captatio benevolentiae" worden afgedaan. Het object zelf dat ik wens te behandelen laat zich immers niet gemakkelijk omschrijven. Empirisch gezien, bestaan er in België - en meer in het bijzonder in Franstalig België - instellingen die zich vrijzinnig noemen en er zich zelfs op beroepen dat ze deel uitmaken van de wettelijk erkende vrijzinnigheid. Al of niet in samenhang met deze instellingen kan men een aantal gedragingen waarnemen die gewoonlijk als indicatoren voor de vrijzinnigheid, of, zoals men gewoonlijk ook zegt, in grotere of kleinere mate als "objectieve herkenningstekens" voor de vrijzinnigheid worden bestempeld: het schoollopen in een Rijksschool, de weigering om kinderen te laten dopen, het niet-deelnemen aan religieuze rituelen, het behoren tot een vrijmetselaarsloge, het propageren van de vrijzinnigheid, enz. Tenslotte kan men ook een aantal representatiesystemen onderkennen, die in verband staan met wat sommige sociologen "images-actions" noemen, zoals, en ik geef ze in willekeurige volgorde: elk recht op inmenging in het openbaar leven ontzeggen aan de Kerken (en op de eerste plaats aan de katholieke Kerk), legalisatie van abortus eisen, zich verzetten tegen het godsdienstonderwijs in de Rijksscholen, enz. Men zou dit kunnen definiëren als het op een collectief herkenbare wijze bevoorrechten van een seculiere

levensopvatting, waarbij men ervan uitgaat dat de geloofsproblemen uitsluitend tot het domein van het individuele geweten behoren, voor zover ze niet als volstrekt onbelangrijk worden beschouwd. De voorrang die men toekent aan het seculiere veronderstelt de scheiding tussen het geestelijke en het wereldlijke, het streven naar geluk in de menselijke verhoudingen en maatregelen nemen voor meer materieel welzijn, maar gaat niet noodzakelijk gepaard met een militant anti-klerikalisme. Tolerant blijft een centrale waarde in deze wereldvisie, ook wanneer het andere kamp zich snel opwindt over wat het als ontoelaatbaar afwijkend taalgebruik beschouwt.

Deze verschillende empirische elementen, die noodzakelijkerwijze een vrij vage afbakening van de omvang van het fenomeen "vrijzinnigheid" opleveren, vormen een nogal onvolmaakte basis voor het sociologisch object van de vrijzinnigheid, zoals dat tevoorschijn zou moeten komen uit de klassieke epistemologische breuklijnen. Met andere woorden: het noëma "vrijzinnigheid" kan men zich zonder al te veel moeilijkheden voorstellen, maar dat is niet het geval voor het heuristisch model waar geen enkele normale onderzoekswijze buiten kan. Vooral omdat dit model, net zoals het noëma waarmee het overeenstemt trouwens, in België slechts op min of meer negatieve wijze kan tot stand komen, nl. ten opzichte van de historisch en demografisch overheersende katholieke Kerk. In een land met een oude katholieke traditie aan weerszijden van de "taalgrens", waar de grote meerderheid van de inwoners zijn kinderen nog steeds een katholiek doopsel laat toedienen, blijft de vrijzinnigheid als georganiseerd systeem van gebruiken en instellingen in een defensieve positie (1). Dat de godsdienstbeleving zelf, althans de "uiterlijke" godsdienstbeleving die tot uiting komt in het regelmatig deelnemen aan belangrijke rituelen, sterk is afgenomen, betekent in dit opzicht niet noodzakelijk een steun voor de vrijzinnigheid. Net zomin trouwens als het feit dat de katholiciteit zelf zich verplicht heeft gezien om eveneens op verschillende punten een defensieve houding aan te nemen (op het gebied van de seksuele gewoonten bijvoorbeeld). Gaat de Kerk in de tegenaanval, dan doet ze dat overigens om een legitimiteit te herwinnen die gebaseerd is op een afgebroken historische aanwezigheid in onze contreien.

Toch heeft de Belgische samenleving, zodra ze over een werkelijk nationale leefruimte kon beschikken, van meet af aan een niet te verwaarlozen plaats ingeruimd voor de vrijzinnigheid (of dan toch voor die vrij dubbelzinnige seculiere representatiepraktijken die een baanbrekende functie hadden). Vanaf de eerste jaren van het prille koninkrijk namen de liberalen deel

aan het bestuur, wat meteen betekent dat er vrijmetselaars in de regering zetelden. In 1834 getuigde de stichting van de Université Libre de Bruxelles, in een stad die zelf werd bestuurd door liberalen en anti-klerikalen, van de levenskracht van een politiek standpunt dat tegelijk een eigen denkrichting is. We willen onderstrepen dat bij deze oprichting het anti-klerikale element van veel groter gewicht was dan het anti-religieuze element. De persoonlijke standpunten van Théodore Verhaegen, de stichter van de Université Libre de Bruxelles, waren op dit punt vrij dubbelzinnig. Slechts later -- en dan vooral toen naar aanleiding van de wet van de liberale minister Van Humbeek (1879), die het godsdienstonderricht in de openbare scholen wou afschaffen, de schoolstrijd zijn hoogtepunt bereikte onder de homogene katholieke regering, die dertig jaar aan de macht bleef (1884-1914) -- kwamen de anti-religieuze aspecten van het vrijzinnige gedachtengoed sterker naar voren. De ontwikkeling van de socialistische beweging, die fundamenteel materialistisch en atheïstisch was en die gesteund werd door de radicale liberalen o.m. inzake de schoolkwestie en de bescherming van kinderen die met de steun van bepaalde religieuze congregaties in verschillende industrietakken gebruikt werden, bevorderde de verschuiving naar meer uitgesproken anti-katholieke standpunten. Het grote succes van de Vrije Universiteit wijst er wel degelijk op dat ze niet algemeen werd aangevoeld als een tumor in het Belgische weefsel. De oprichting van de "Ligue de l'Enseignement" (drie jaar voor de oprichting van de zusterorganisatie in Frankrijk) in 1864 vormt een bewijs te meer voor deze vrijzinnige aanwezigheid. Toch moet hierbij worden opgemerkt dat beide instellingen werden opgezet als strijdorganen tegen de overdreven geachte aanwezigheid van de Kerk op alle niveaus van het Belgische schoolsysteem. De schoolstrijd heeft overigens decennia lang de rol van katalysator van antogonistische krachten in de Belgische samenleving gespeeld. Recente gebeurtenissen (2) tonen aan dat het bestand dat in 1958 een einde maakte aan de schoolstrijd, toch vrij broos is. Het "Schoolpact" moest de vrijzinnigen echter in staat stellen de zo vrijgekomen krachten voor andere taken aan te wenden, meer bepaald voor de versterking van een boven de partijen uitstijgende specificiteit. Deze ontwikkelig werd bovendien nog gestimuleerd door de "opening naar de christelijke wereld toe" die in de jaren zestig werd aangekondigd door een liberale partij die streefde naar vernieuwing.

Enkele bijzondere kenmerken van Franstalig België

In Franstalig België werd het radicalisatieproces van het verzet met als uitgangspunt het aankleven van een godsdienst zowel vergemakkelijkt door de op Voltaire geïnspireerde attitudes van een Brusselse bourgeoisie, die sinds het Ancien Régime gewonnen was voor het Frans, als door de snelle totstandkoming van een arbeidersklasse die letterlijk "uit de godsdienst werd verdreven" in Wallonië, het eerste "land" op het Europese vasteland dat de industriële revolutie doormaakte. Ten tijde van de homogene katholieke regering bevorderde de radicale beïnvloeding door de Belgische Werkliedenpartij de overgang van de arbeidersmiddens naar de vrijzinnigheid: "... le monde du travail opta explicitement en grand nombre pour le camp non-catholique" (Witte, 1981). Deze partij was immers openlijk anti-klerikaal omdat ze in de Kerk een werktuig zag in handen van de bezittende klasse. Het werd dus de gewoonte tegenover het katholieke, eerder behoudsgezinde Vlaanderen, omkaderd door zijn nationalistische "petits vicaires", die tijdens de wereldoorlogen zelfs tot collaboratie met de Duitse bezetter aanzetten, het vrij progressieve, anti-klerikale, door militante vakbondsmensen geleide Wallonië te stellen, dat tijdens de wereldoorlogen zonder aarzelen het verzet koos. Het is bekend hoe onjuist dit beeld wel is. Het moet eerder als een mythe in het systeem van collectieve representaties, dan als empirisch controleerbaar gegeven beschouwd worden. Toch kon dit beeld een rol spelen bij het regelen van de ideologische standpunten in het Franstalig landsgedeelte, dat er een waardevolle stimulans in vond in de oppositie tegen de "C.V.P.-staat" (staat die schijnbaar gecontroleerd wordt door de Vlaamse vleugel - de Christelijke Volkspartij - van de christendemocratische partij). Het ligt ook aan de oorsprong van de opvatting van de Franstalige vrijzinnigen dat het meer uitgesproken radicalisme van hun Vlaamse collega's moet toegeschreven worden aan de aanwezigheid van het meer vijandige sociale milieu.

Dit neemt niet weg dat de katholieke zuil ongetwijfeld veel sterker en beter georganiseerd is in Vlaanderen dan in het Franstalig landsgedeelte. In "het zuiden des lands" staan de traditioneel antiklerikale partijen duidelijk in een meerderheidspositie, al blijven de liberalen, voor wat hun antiklerikalisme betreft, en sinds hun "opening" van de jaren zestig, duidelijk ten achter op hun verre voorgangers en al dromen de socialisten nog steeds van een "progressieve frontvorming".

De uit het socialisme voortgekomen maatschappelijke instellingen (ziekenfondsen, vakbonden, ziekenhuizen, enz) genieten nog steeds van een voorsprong die echter minder groot is dan vroeger. De Franstalige intelligentsia gaat graag prat op de bevoorrechte banden die ze onderhoudt met de intellectuele kringen in Frankrijk, en dan vooral in Parijs, die beweert in grote mate gesecculariseerd te zijn. Het officieel onderwijs in Wallonië bevindt zich in een meerderheidspositie. Men moet in dit opzicht rekening houden met de aanwezigheid van een onderwijs dat wordt georganiseerd door de provinciale besturen van Luik en Henegouwen, die steeds al uitgesproken vrijzinnig gericht waren (met socialistisch overwicht), en dikwijls strijdend antiklerikaal gekleurd waren, en dat op deze schaal in België nergens anders voorkomt. Dit onderwijs, met overwegend technische studierichtingen, blijft doordrongen met overwegend technische studierichtingen, blijft doordrongen van het oude ideaal van de vorming van een "arbeiderselite". Dit wijst erop dat er een expliciete band is blijven bestaan met een bepaalde traditionalistische stroming binnen de socialistische beweging en de aanhang van die stroming is afkomstig uit de traditionele en nu erg in verval zijnde industrietakken.

Het bestaan van twee belangrijke vrijzinnige universiteiten, waarvan de Franstalige groter is dan de Nederlandstalige, (beide staan sinds 1969 los van elkaar) vergemakkelijkt de vorming en het instandhouden van vrijzinnige netten, waartoe ook instellingen behoren die vaak in handen zijn van oud-studenten of sympathisanten van de Université Libre de Bruxelles (U.L.B.): Extension de l'U.L.B., Fédération des Amis de la Morale Laïque, Cercles de la Libre Pensée, enz. Al blijft deze universiteit in haar verklaringen trouw aan de grondslagen van de vrijmetselarij, de reële plaats die de ingewijden van de Loges er innemen kan maar moeilijk bepaald worden. Bij gebrek aan een nauwkeurig uitgevoerd sociologisch onderzoek (dat natuurlijk maar moeilijk in de praktijk kan gebracht worden) is het bepalen van die plaats in de hele Belgische Franstalige gemeenschap trouwens niet gemakkelijker. Laten we het er maar op houden dat deze invloed zich ergens halfweg bevindt tussen de hersenschimmen van de epigonen van verschillende fascistische strekkingen (het zgn. "Joods-vrijzinnig complot") en de geringschattende houding van sommige progressieve groepen tegenover de als voorbijgestreefd beschouwde vormen van engagement en sociatie (in de betekenis die Simmel, aan dit woord geeft).

De plaats die de U.L.B. inneemt in de leiding en de werking van de vrijzinnigenorganisaties is variabel. De invloed in de

Ligue de l'Enseignement is beperkt, die in La Pensée et les Hommes, die de vrijzinnige programma's op de Franstalige nationale radio en televisie (R.T.B.F.) beheert, is veel groter. Een van de vaste presentatoren is de huidige rector van de U.L.B. De huidige voorzitter van het Centre d'Action Laïque (C.A.L.), dat net als La Pensée et les Hommes sinds enkele tijd op de campus van dezelfde universiteit is gevestigd, is de vorige rector van deze instelling.

Uit institutioneel oogpunt, en die benadering lijkt de gemakkelijkste, behoren de vrijzinnigenverenigingen in Franstalig België over het algemeen tot het Centre d'Action Laïque, dat op 29 maart 1969 door een twaalftal verenigingen werd opgericht. Tweeërlei motieven hebben bij de oprichting een rol gespeeld: enerzijds de meer gereserveerde opstelling van de traditioneel vrijzinnige partijen ten opzichte van de vrijzinnigheid (3) en anderzijds de uitbreiding van het actieterrein van de vrijzinnigheid als georganiseerde maatschappelijke stroming: geboorteregeling, uitstraling van de vrijzinnige boodschap via de media (vooral via de televisie), verdediging van de cursus niet-confessionele zedenleer, waarvan verondersteld werd dat zij door het Schoolpact in gevaar zou zijn gebracht, vrijzinnige morele bijstand in de gevangenissen, ziekenhuizen, kazernes (deze laatste ondervindt veel weerstand en bevindt zich nog slechts in een beginstadium), enz. Ik heb elders reeds de hypothese naar voren gebracht dat het hier om de vorming van een nieuwe "zuil" zou gaan (4). In feite betreft het hier ten hoogste de kern van een zuil, waarin, behalve diensten die niet door bestaande instellingen worden aangeboden, ook de ideologische aspecten van de vrijzinnigheid zijn opgenomen. Deze "aanzet" stelt de vrijzinnige ideologie in zekere mate in staat als "koepel" te fungeren voor activiteiten van een aantal organisaties - ziekenhuizen, scholen, allerlei politieke of vakbondsorganisaties - die tot de traditioneel niet-katholieke zuilen behoren. Deze controle- of zelfs voogdijfunctie werd als zodanig nog niet bestudeerd. Ook hier betreft het dus slechts formulering van een hypothese (zoals trouwens ook de gesuggereerde tendens tot de vorming van een specifieke zuil).

De vrijzinnige organisaties hebben weliswaar de neiging zichzelf als pressiegroepen te beschouwen, maar ze kunnen er geen aanspraak op maken de hele vrijzinnige wereld te vertegenwoordigen. Deze laatste beschouwd ze met gemengde gevoelens. Enerzijds koesteren de vrijzinnige intellectuelen wantrouwen ten opzichte van de institutionalisering die de vrijzinnigheid, een filosofische houding die gebaseerd is op het

inschakelen van het persoonlijk geweten, zou verlagen tot een "godsdiensstige" stroming, met ogenschijnlijk een minderheidsaanhang. De meeste ongelovigen herkennen zich ook niet per se in militante organisaties, die zich tot doel zouden stellen een existentiële keuze, die eerder steunt op "het zich afzetten tegen" dan op "het zich bekennen tot" om te zetten in een wervende ideologie. Dit is beslist een van de zwaarste problemen waarmee de institutionele vrijzinnigheid in Franstalig België wordt geconfronteerd.

De vrijzinnige organisaties zijn zich dus onmiskenbaar aan het verenigen in een op het eerste gezicht reeds sterk gesecculariseerd Franstalig België. Dit leidt sterk tot de opkomst van een specifiek activiteitensysteem, dat berust op een vrij goed tot een geheel versmolten ideologisch corpus, tenminste op het niveau van de algemeen erkende organisaties. Hierbij moeten echter wel een aantal opmerkingen gemaakt worden.

In de eerste plaats is de "installatie" van de vrijzinnigheid als geïnstitutionaliseerde partner van de erkende Kerken afhankelijk van de legitimatie door de staat. Nu is de staat zelf pluralistisch; de door de katholieke doctrine geïnspireerde opvattingen spelen er echter een grote rol (op sommige gebieden zelfs een overheersende rol), vooral dan op nationaal vlak. De kwestie van de vrijzinnigheid, of de "contentieux laïque", waarover R. Hamaide het heeft (1981), wordt grotendeels gevoed door het verzet van de overheid die anderzijds ook de verschafter van de zo begeerde legitimiteit is. Toch gaat het hier niet enkel om het opeisen van de bescherming van het geloof en de eredienst, zoals dat het geval is voor de protestantse, orthodoxe, israëlistische of islamitische godsdienst. Geloof en eredienst worden immers gewaarborgd door artikel 14 van de grondwet van het Koninkrijk (waar ook alle andere godsdiensten, secten of diverse erediensten van genieten). Het betreft hier eerder de bevestiging van het recht om de kwestie zelf tot een oplossing te brengen. De vrijzinnigheid die naar "erkenning" streeft, eist in feite een wettelijke rechtvaardiging op van de strijd die ze levert tegen de meerderheidsgodsdienst. De staat, die deze rechtvaardiging verleent, staat echter zelf niet helemaal los van die meerderheidsgodsdienst (5). De verantwoordelijken van de vrijzinnigheid lijken zich niet steeds bewust te zijn van de dubbelzinnigheid die daarin vervat ligt: verleent de staat de legitimatie misschien juist om gemakkelijker het aanvechten van een macht -- waardoor de staat zelf, gedeeltelijk dan toch, gevoed en dus ook op zijn beurt gelegitimeerd wordt -- te kunnen controleren of zelfs in te nemen? Het zou ongetwijfeld al te triest zijn te

beweren dat de katholieke Kerk in België nog de rol van fundament voor een "burgerlijke godsdienst" vervult en als zodanig door de staat gebruikt wordt. Maar men kan niet ontkennen dat de Kerk-doctrine een aanzienlijke invloed uitoefent bij het definiëren van de normatieve en reglementaire systemen die door dezelfde staat worden aangewend om de ethische wereld van de burgers af te bakenen. Een treffend voorbeeld hiervan is de blokkering, op institutioneel vlak, van de discussies omtrent de beroemde "ethische problemen", waaronder abortus wel het meest bekend is.

Op de tweede plaats begint de geïnstitutionaliseerde vrijzinnigheid, paradoxaal genoeg, nu ook "kerkelijke" allures aan te nemen. We denken dan onder meer aan het optreden van een aantal vrijzinnige agenten (adviseurs en andere) die ook door de staat zouden betaald worden, aan de instelling van een gesubsidieerd systeem van territoriale entiteiten, naar het voorbeeld van de parochies, aan de erkenning van de vrijzinnigheid, die op gelijke voet zou geplaatst worden met de leidinggevende organen van de reeds erkende godsdiensten, om als een gelijkwaardige partner te fungeren bij sommige staatsaangelegenheden (zoals de vertegenwoordiging bij officiële ceremonies bijvoorbeeld). Hieraan hebben sommigen, zelfs binnen de vrijzinnige organisaties, aanstoot genomen. Zal dit immers niet leiden tot de oprichting, naast de Kerken met God, van een Kerk "zonder God", met een organisatie, actiemiddelen en gespecialiseerd personeel (dat net als de bedienaars van de eredienst wordt betaald) gelijk aan die van de traditionele Kerken? Dit zou een versterking van het "zuileffect" kunnen betekenen, maar al vlug zou een nieuwe dubbelzinnigheid aan het licht komen. De vrijzinnigen gaan er immers vanuit dat het godsdienstig geloof en de morele regels die eruit voortvloeien strikt tot de sfeer van het privé-leven behoren. Dat blijkt duidelijk uit hun wantrouwen ten opzichte van elk binnendringen van de vertegenwoordigers van de Kerken in het openbaar leven (terwijl het bestaan zelf van de Kerken en van de instellingen die er het verlengstuk van zijn, zelfs in de economische en politieke sfeer, niet in vraag gesteld worden). Als ze nu zichzelf tot een kerk uitroepen, zullen ze dan de regel die ze tot een strijdprincipe hebben verheven, niet zelf met de voeten treden? Hoe kan men op het terrein van de praktische moraal of van het politiek optreden een onderscheid maken tussen "godsdienstige overtuigingen" en "niet-godsdienstige overtuigingen"? Ik heb de indruk dat deze dubbelzinnigheid zich eerder in Franstalig België zal voordoen dan in Vlaanderen, waar de vrijzinnigen tot nu toe minder weg hebben afgelegd in de richting van de zuilvorming.

Op de derde plaats doet de institutionalisering in vrijzinnige middens de vrees voor bureaucrativering ontstaan, die alle sociale activiteiten bij haar ontwikkeling zou betrekken en die zou indruisen tegen een aantal essentiële waarden van de vrijzinnigheid, zoals de individuele vrijheid, het streven naar overeenstemming door onderhandelingen, het recht op een afwijkende mening. Deze vrees leeft vooral bij degenen die het sterkst worden afgeschrikt door het idee van de oprichting van een soort kerk, dat wil zeggen een deel van de vrijzinnige intelligentsia, dat reeds vaak werd ontgoocheld door het mislukken van andere ideologische "avonturen", vooral in linkse bewegingen die het slachtoffer zijn geworden van hun eigen bureaucrativering. Deze vrees neemt nog toe wanneer de bureaucratie dreigt als onderpand te fungeren van een "vrijzinnig syncretisme" dat de politieke en culturele scheidingslijnen binnen de vrijzinnigheid zou doen vervagen (tussen vrijzinnig "links" en "rechts" bijvoorbeeld), zoals het feit dat het Vaticaan bestaat bijdraagt tot de verspreiding van het denkbeeld van een monolithische Kerk, of tenminste van een Kerk die haar verdeeldheid kan overstijgen. Eens te meer zou de autonomie, een waarde die essentieel is in een ideologie die alle godsdiensten verwijt dat ze gebaseerd zijn op het gebrek aan autonomie van de gewetens, in gevaar komen. Een vrijzinnig syncretisme zou immers een eigen orthodoxie doen ontstaan, en dus ook het risico om als "ketter" bestempeld te worden. De vrijzinnige intellectuelen hebben de neiging om van meet af aan het recht op dwalen op te eisen, waarbij de dwaling niet verbonden is met een institutionele sanctie die, paradoxaal genoeg, opgelegd zou worden door organisaties die fungeren als referentiekader voor hun cultureel of politiek optreden.

In het begin van mijn betoog heb ik geschreven dat de vrijzinnigheid als voorwerp van sociologische studie zich maar moeilijk laat omschrijven. Bovendien heb ik me nog maar uitsluitend op institutioneel vlak begeven. Heeft men het over de vrijzinnige praktijken zelf en over de gewetensinhouden, dan stijgt de moeilijkheidsgraad nog. Wie Franstalig België als onderzoeksterrein neemt, een allerm minst homogeen geopolitiek geheel, stuit onmiddellijk op een aantal vragen, waarop het antwoord moet uitblijven bij gebrek aan informatie. We denken onder andere aan:

- welke rol speelt het bewustzijn van het Waalse verval in de totstandkoming van vrijzinnige representatiesystemen ?
- hoe verhoudt de dichotomie "Nationale bevoegdheden - gewestelijke en gemeenschapsbevoegdheden" zich tot diezelfde totstandkoming ?

- welke plaats is de vrijzinnigheid bereid toe te kennen aan de godsdiensten, en met name aan de katholieke Kerk, in het zuiden van het land ? De vrijzinnigheid maakt er daar immers aanspraak op een meerderheidspositie te bekleden, waarbij ze uitgaat van de verkiezingsresultaten van de partijen die een band hebben met de vrijzinnigheid of er tenminste niet vijandig tegenover staan, van de massale teloorgang van de zichtbare godsdienstpraktijk en van het overwicht van het onderwijs dat door de overheid wordt ingericht.
- hoe kan de "aanzet tot vrijzinnige zuil" haar controlerende en inspirerende rol vervullen ten opzichte van de instellingen die tot de traditioneel niet-katholieke zuilen behoren ?

Ik laat deze vragen onbeantwoord. Wat de leiders van de vrijzinnigheid hierover ook mogen denken, de institutionele evolutie van het koninkrijk zal niet nalaten een aanzienlijke invloed uit te oefenen op de evolutie van de vrijzinnigheid, zowel in Vlaanderen als in heel België. Vooral omdat het idee van de Franstaligen om zich af te zonderen in een gebied waar de vrijzinnigheid het overwicht heeft, ook al moet Vlaanderen dan maar aan de "klerikalen" worden opgeofferd, niet als vergezocht mag worden afgedaan. Dit idee vloeit ongetwijfeld voort uit een zekere dosis wrok en uit een vrij algemeen gebrek aan kennis van de culturele leefwereld van de Vlaamse partner. Mocht het land verder opgedeeld worden, dan wacht de vrijzinnigheid in de beide voornaamste landsgedeelten die zich van elkaar verwijderen een sterk verschillend lot. Wie weet of de bondgenootschappen die dan zouden tot stand komen of in stand blijven geen totaal andere betekenis zouden krijgen ?

NOTEN

- (1) Het bewijs hiervoor wordt geleverd door de talrijke aanklachten van het "Bulletin du C.A.L." over de "botsing" tussen Kerk en staat, zoals die tot uiting kwam in de aan de katholieke Kerk verleende voorrechten (Te Deum, dopen van schepen, enz.), in de relaties met het Vaticaan, in de katholieke standpunten op zedelijk vlak, in de controle op publicaties en vertoningen, enz.

- (2) Ze doen zich eigenaardig genoeg voor op het ogenblik waarop de minister van Onderwijs, in het Franstalig lands-gedeelte, sinds verschillende jaren afkomstig zijn uit partijen die beweren tot de vrijzinnigheid te behoren of die er historische banden mee hebben die tot op heden niet zijn verbroken.
- (3) Datzelfde jaar heeft Léo Collard op de 1e mei zijn beroemde "oproep tot de progressieven" gelanceerd ...
- (4) Laïcité et catholicité belges: quelques hypothèses exploratoires, Institut de Sociologie de l'U.L.B./Ligue de l'Enseignement et de l'Education permanente, 1980, 20 pagina's (gestencild).
- (5) Naast andere zichtbare aanwijzingen getuigen hiervan de officiële deelname van de Kerk aan de ceremonies van het Hof, de aanwezigheid van het kruisbeeld in de gerechtszalen, de massale subsidiëring van het katholiek onderwijs.

BIBLIOGRAFIE

WITTE, E.

1981 "Déchristianisation et sécularisation en Belgique", H. HASQUIN (red.), Histoire de la Laïcité, Ed. de l'Université de Bruxelles, 2de uitgave, 149-173.

HAMAIDE, R.

1981 "L'affirmation de la laïcité en Belgique", H. HASQUIN (red.), op. cit., 257-273.